

Bakk István

PÁLOSOK AMERIKA FÖLDJÉN, AVAGY AZ ÚJVILÁGBAN VÁLLALT KÜLDETÉSES SZOLGÁLAT

A szerzetesség megjelenésével egy időben óriási fejlődés alakul ki az európai írásbeliség és az anyanyelvi kultúra történetében. Így a könyv (az írásbeliség) és a szerzetes kezdetől fogva elválaszthatatlanok egymástól. A III.–IV. századi első Regulák előírják: aki nem akar megtanulni olvasni és írni, el kell bocsátani a szerzetesi közösségből. Az egyiptomi, galilei, pannóniai barlangok celláiban mindenkor kitüntetett szerepe van a könyvnek, így a Szentírásnak, a Zsoltároknak és az Evangéliumnak is.

Nem történik ez másképp magyar földön sem. Kelet és Nyugat szellemi értékeit integráló gazdag könyvkultúrát jelenítenek meg a pálos atyák. A szerzetes Isten iránti szeretete Isten Igéjéből a szöveget beolvasztja, életté változtatja, amelyet meg kell tanulnia olvasni, és az olvasott szöveget emlékezetébe elraktározza. A szent szövegek másolása és fordítása a testvér és a testvéri közösség szolgálatát jelenti. A fráter vagy barát a szó legszorosabb értelmében istentiszteletet végez, mert munkáját Isten és a testvér iránti szeretete vezérli. Miközben szent szöveget mormol magában, kezével lelke aranyát, szíve bíborát írja bele a betűkbe. A XIII. században remetemozgalomból kifejlődött Pálos rend az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend a középkorban. A Pálos rend története szorosan összefonódik a magyar nép történetével.

1250-ben alapította **Esztergomi Boldog Özséb** a pilisi hegyekben, ekkor választották őt rendfőnökké, majd 1263-ban Özséb atya **Szent Ágoston** szabályait kéri, de nem kapja meg azonnal. A veszprémi püspök életrendet ad neki levélben, amelyből a kolostorok neveit olvashatjuk ki. Név szerint ezek a következők: Pilusziget, **Szent Ilona**, **Mária Magdolna** Kőlkúton, **Szent Jakab** a Bakonyban, **Szent Erzsébet** Idegzigeten, **Szent Imre** Badacsonyban, **Szent Mária Magdolna** az Örményes melletti szigeten, **Eleken**, **Szent Domonkos** Szakácsiban.

1308-ban a pálosok **Szent Ágoston** reguláinak követését kapták meg. Özséb egyik utódja, **Lőrinc**

áthelyezi a rendi központot a Buda mellett volt szt. Lőrinc-i kolostorba.

1329-ben **XXII. János** pápa megerősítése.

1342 körül **I. Miklós** rendfőnök alatt az apostoli szék engedelmével a fekete öltözetet fehér váltotta fel, megkülönböztetésül a kósza remetektől, kik kerülve a kolostori szigort, nem mindig épületes életük által gyakran botrányokat okoztak.

1381-ben **Nagy Lajos** megszerezte a rend számára az égi patrónusuk, **Szent Pál** thébai remete földi maradványait. Ettől kezdve Buda mellett volt szt. Lőrinc zárdájukban az ereklye őrzési helye és a kolostor híres zarándokhely lett. Az országban a pálos rendházak működtek és ezekben aszketikus szerzetesi élet folyt, melynek középpontjában az imádság és a kétkezi munka állt.

Az ősi magyar **Mária-tisztelet**, a **Boldogasszony**, a rend által kapott hangsúlyozott helyet az egyházban – ennek első komolyabb jele: 1352-ben a **Márianosztrai** rendház alapítása – majd az onnan 1382-ben kiment 16 pálos atya **Csensztoc**hovában (**Czestochowa**) megalapítja a pálos kolostort, **Lengyelországban** is magasabb szintre emelve a **Boldogságos Szűz** tiszteletét.

A Buda mellett volt szt. Lőrinc-i kolostor építőmesterei építik meg a gótikus Magyarország száz vidéki pálos kolostorát.

Ők faragják meg a templomok köveit, szobrait, szenteltvíztartóit, a templomokba temetkező előkelőségek sírköveit. Színes üveg ablakokkal látják el a kolostorokat, orgonákkal az ország valamennyi pálos kolostorát.

Buda mellett volt szt. Lőrinc főkolostor könyvtára, mely csere-kapcsolatban is állt **Mátyás** könyvtárával és így a pálosok rendszeresen dolgoztak **Mátyás király** könyvesházának. Ami tulajdonképpen azt jelenti, hogy a **Bibliotheca Corviana** íróháza (sciptoriuma) is volt. Az írni tudást és a könyvtárak gyarapodását nagyban segítette az a kötelezettség, mely szerint a szerzetesi fogadalom letételekor minden novíciusnak egy sajátkezűleg másolt könyvet kellett adományoznia az őt befogadó kolostornak. Olyan művelt rendtagok is

PÁLOSOK

voltak, akik még a szerzetbe való belépésük előtt nyertek egyetemi fokozatot. Minden korban akadtak olyan tehetséges írástudók, akik műveikkel gyakorlati igényeket is figyelembe vettek.

Szombathelyi Tamás¹ (1476-1480, 1484-1488) két alkalommal is a rend élén állt.

A generális a pálosok számára kötelező Ágoston-regulához állított össze önálló, az erényekre buzdító beszédek, valamint a rendi élettel foglalkozó Exhortariuma is hozzá kapcsolódik. A fiatalabb rendtagok számára könyvet szerkesztett, összegyűjtötte még az egyházatyák (Ágoston, Gergely, Jeromos és Ambrus) saját latin és magyar beszédeit. A rendi káptalan ügyeinek regestrumát és saját tevékenységéről szóló feljegyzéseit tartalmazó írásai részben fennmaradtak. Ezekből egy olyan szerzetest ismerhetünk meg, aki teljesen rendtársaiért él. A XIV. században, már a ferencesek mellett, hazánkban a legelterjedtebbek és legnépszerűbbek a pálosok voltak. A magyar alapítású remeterendet mindig jellemezte a magyarságtudat, újoncaik nevelésének alapvető tétele:

„Nemcsak magadért, hanem a magyar hazáért és népért vagy itt, imádkozni és vezekelni.”

Sok öreg és fiatal csatlakozott, később pedig, valószínű a közös imádságukra és érdemeikért, királyok, fejedelmek, bárók több országban alapítottak monostort. Oltárat emeltek bennük Isten dicsőségére, és napról-napra, mindenütt növekedett a keresztények áhítata és a számuk egyre szaporodott.

Amerigo Vespucci
(Firenze, 1451. március 9. – Sevilla, 1512. február 22.)
olasz utazó, felfedező⁴

A ruhájuk miatt az egyszerű nép fehér barátoknak hívta őket. Ha igaz az, hogy minden kultúra lelke a lélek kultúrája, akkor elgondolhatjuk,

micsoda igazi értéket jelentett a középkor virágzásában a 170 magyar pálos kolostor. Jelentett ugyanannyi tűzhelyet az istenszeretet melegének, jelentette a nemzet építő erőinek forrását. A keresztény lelkeség csodálatos kisugárzását hirdetik Horvát, Szlavón, Dalmátországok, Isztria, Lengyelország, Litvánia, Oroszország, Poroszország, Szilézia, Morva- és Csehország, Ausztria, Portugália, Franciaország, Itália, Spanyolország, Németország, Szentföld és Amerika pálos kolostorai. Az egyetlen szerzetesrend az Egyházban, melynek feje és középpontja nem Rómában, hanem hazánkban volt... A Regnum Marianum dicsőséges múltjának imádságos hajlékai.² Sajnos kevesen tudják, hogy a pálosok Amerikába is eljutottak, pedig ezen nem kell csodálkoznunk, hiszen ez a rend volt a legméltóbb arra, hogy Izabella királyné a pálosokat hívja és küldje téríteni Amerika földjére, Kolumbusz³ hajójára.

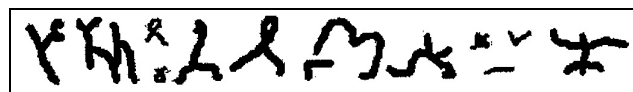
Kolumbusz Kristóf arcképe⁵
Sebastiano del Piombo festménye (1529-1531)

A magyar pálos-szerzetesek ugyanis ismertek voltak a középkorban úgy a spanyol, mint a portugál királyi udvarban, ezért magyar pálosokat hívtak Dél-Amerika⁶ belső részeinek felfedezéséhez és az indiánok megtérítéséhez is. Ezek az atyák gyakran barlangokban laktak ott is (hasonlóan a Pilis-hegységbeli lakhelyeikhez), s a barlangok falán nagyon sok magyar nyelvű, balról-jobbra haladó felirat maradt fenn. A pálos rovásírás tulajdonképpen az eredeti magyar (székely) rovásnak a rendházakban némileg átalakított, talán „literátusabb” változata. Az elnevezése a középkorban szittyia/szkíta-írás volt. Ennek

az írásmódnak különlegesen sok emléke maradt meg Dél-Amerikában. De levelezéseikben, térképek feliratozásánál szintén használták a pálos-rovásírást. Helyüket később jezsuiták⁷ vették át, de a közöttük lévő magyar jezsuiták még egy darabig használták ezt az írást is, sokszor latin írásmódjukkal vegyesen. A Lisszaboni Állami Levéltárban őrzik **Szombathelyi Tamás** generális búcsúztató beszédét, amit a Portugáliába távozáskor 125 pálos atyának mondott.⁸ Barcelonában pedig megtalálható a magát büszkén „magyar királyi vér leszármazottjának” tekintő **Katolikus Izabella** (1451-1504) meghívólevelének másolata, melyben a következő szavakkal kér pálos hittérítőket **Fráter Tamás** magyar rendfőnöktől:

„Küldjön újabb munkásokat az Úr szőlőjébe, mert valóban munkásokra lesz szükség, akikre nehéz testi munka vár”.

A spanyol Cadiz kikötőváros „Archivo de las Indias” okiratában 300 utazó pálos szerzetes adatait rögzítették.⁹ A pálosok történetében kiemelkedően érdekes színpont a dél-amerikai szereplésük¹⁰, amelyre minden magyar méltán büszke lehet. VI. Sándor pápa¹¹ megbízásából is mennek Amerikába, hogy ott hittérítést végezzenek. Főleg az indiánok között jártak, és emléküik ma is él. Spanyolország és Portugália szembefordult egymással, és megint VI. Sándor kéri fel a pálosokat, hogy csillagászati eszközökkel húzzák meg a határvonalat a két veszekedő hatalom között. A spanyolok elfoglalják Guatemalát. Guatemalában, ahol a pálosok éltek, húzódik egy hatalmas hegyvonulat, ebben vannak a remetefülkék, barlangok, amelyeknek falain még ma is elég sok rovasírásjel található. Ezek a sajátos pálos rovasírás elemei...

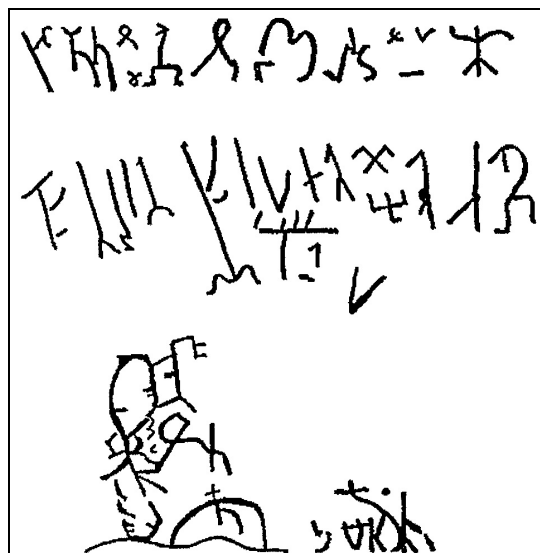

Pálos rovás

Argentínától egészen Bolíviáig és Peruig is eljutottak (természetesen a mai ország-neveket használom). **Pizzaro** és katonái is találkoztak magyar atyákkal, zavarták is őket a tevékenységükben, ezért kisebb szigetekre igyekeztek áttelepíteni a frátereket.

1559-ből is vannak emlékek Dél-Amerikában, de már 1560 után nyomuk veszik. A pálosok számára végzetes volt a török hódítás, hiszen így a

bázisukat, a független és erős magyar államot veszítették el. 1551-ben meggyilkolták a rend legismertebb tagját, **Martinuzzi („Fráter”) Györgyöt**. Spanyol szerzetesek és később közép-európai Jézus társaságiak (jezsuiták) vették át a térítést. Közöttük volt 20-30 magyar jezsuita is. Fentebb is említettem, a latin írásmóddal vegyesen ők is a pálos rovasírás jegyeivel rögzítették azokat a szövegeket.^{12, 13}

Cerro Pelado dél-amerikai barlang faláról előkerült rovasos feliratok.¹⁵ Megfejtése: Született 1473.¹⁶

Az első dél-amerikai egyetemen, a Szent Márk Egyetemen, Limában, **Rér János**¹⁴ magyar jezsuita tanár, 1745-ben magyar pálos nyomokat fedezett fel. Naplójában beszámolt arról, hogy az egyetem könyvtárában rovas jegyzeteket is talált a pálos vonatkozású könyvek között. A fennmaradt pálos anyag egy részét, a Mappa Antiqua c. térképet a Nagyszombati Egyetem másoltatta le, ez ma Vinland Map néven ismert. A dél-amerikai Cerro Pelado barlangi feliratokat 1500 körül vették a sziklába. 1910-ben fedezték fel a Cerra Póllilla nevű röghegységben (amely nevét a paulillákról, vagyis a pálosokról kapta) a barlangi rajzokat, amelyeket az ott élő pálosok rajzoltak fel.

Amerika és Európa földje között a magyar pálosok építették fel a keresztény hidat. Hazánkban – a valós nemzeti történetkutatással¹⁷ párhuzamosan – reneszánszát éli a rovasírás-kutatás, illetve a régi, sokszor évezredes rovasírásos emlékek felfedezése, értelmezése. „Rovasírásos emlékeink legnagyobb érdeme, hogy hűen őrzik azt a nyelvezetet, amely korban íródtak.”¹⁸ A régészeti

emlékek rovásírásos maradványai egyre több ismeretet adnak a magyar és az európai történelem kutatásához, a népvándorlaskori és azelőtti történelem felfedezéséhez.

Ma hazánkban nem működik a magyar Pálos rend, viszont a *lengyel vonalú* Pálos rend igen.¹⁹ Amit hazánkban Pálos rendnek neveznek, nem az ősi magyar pálos rend, hanem a VI. Pius pápa 1784. december 3-án kelt „Apostolicae Sedis Auctoritatis” kezdetű brévével, melyet Szaniszló Ágoston lengyel király kérésére adott, a pálosok lengyel tartományát a magyar rend egészéből leválasztotta, és kivette ezzel az általános generális hatásköre alól! Ily módon megalakul a Lengyel Pálos Kongregáció.

1786-ban II. József, a magyarság számára annyira fontos Pálos rendet is feloszlatta.

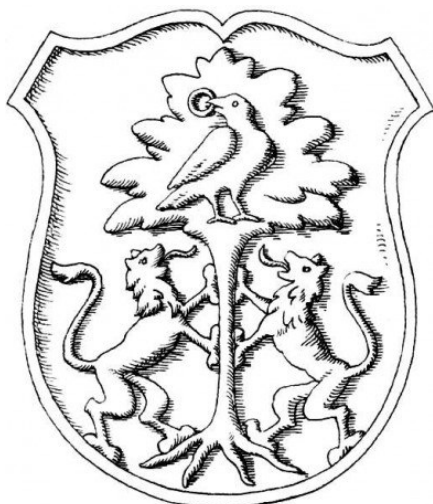
Boldog Özséb szentté avatási eljárására Árva Vince atyát dr. Lékai László bíboros, prímás, esztergomi érsek úr bízta meg 1985. december 16-án kelt 155-6/1985. sz. levelében, melyben hozzájárult Árva Vince posztulátorkénti kinevezéséhez.

A hivatalos kánoni eljárás megindítására 1986. január 18-án került sor az Esztergomi Bazilikában ünnepi szentmise keretében, melyet a bíboros, prímás, esztergomi érsek úr mutatott be.

„Ezeken elmélkedj, testvérem, ezeken, és megtelik a lelked Krisztus kegyelmével.”

Hadnagy Bálint pálos író²⁰

Azért, hogy méltóan megemlékezzünk az elsőnek Amerika földjére lépő térítő magyar szerzetesekről, a pálos szerzetes Hadnagy Bálint 1511-es munkáját vettük alapul, amely Európa legrégebbi passió-szövege.

Az ősi Pálos címer

JEGYZETEK

1 Frater Thomas de Sabaria, kéziratai kompilatív magyarázata Szent Ágoston regulájához, valamint a rendi étellel foglalkozó Exhortatoriuma (lelőhely: Egyetemi Könyvtár, Budapest)

2 Jankó László A pápai „Fehér barátok” templomkriptája

3 Kolumbusz mindvégig abban a hitben élt, hogy az Indiába vezető nyugati utat találta meg: ebben a tudatban is halt meg 1506-ban. Ugyanakkor 1501-02 köré tehető az az időpont, mikor Vespucci önálló földrésznek nevezi ki új felfedezését, noha akkorra még csak Dél-Amerika északi és keleti partvidékét járta be. A lotharingiai St. Diében működő Martin Waldseemüller német kozmográfus 1507-ben kiadott világtérképén nevezi először Amerikának az új déli földrészt, melyet addig Újvilágként emlegettek. Kolumbusz nevét utóbb egy országnév örököltette meg: a mai Kolumbia.

4 Amerigo Vespucci Nastagio Vespucci negyedik gyermekeként látta meg a napvilágot 1451-ben az itáliai Firenzében. Életéről – felfedezésén kívül – kevés adat áll rendelkezésre. 1490-ben ugyanabba a kereskedőházba lépett be, amelyikben kortársa, Kolumbusz Kristóf is hajózott. 1499-ben a mai Surinameba hajózott, s közben egy új országnévet ötlött ki: miközben a part mentén hajóztak, így kiáltott fel Vespucci: Hiszen ez egy kis Velence – Venezuela! Hazatérte után portugál lobogó alatt az Újvilág felé indult. Végül Vespucci saját állítása szerint 1504-ig összesen négy ízben járt Amerikában. Kétszer spanyol, kétszer portugál megbízásból, de Kolumbusz után.

5 Kolumbusz Kristóf, eredeti nevén Christoforo Colombo (latinul Christophorus Columbus) 1451. augusztus 25. és október 31. között született Olaszországban, Genova San Stefano elővárosában, s 1506. május 20-án hunyt el Valladolidban. Neve, az olasz colombo szó, magyarul galambot jelent.

6 Dél-Amerika területe 17 840 000 km² a Föld felszínének kb. 3,5%-a. 2005-ös adat szerint népessége több mint 371 000 000. Területe alapján a negyedik legnagyobb kontinens (Ázsia, Afrika és Észak-Amerika után), népessége alapján az ötödik (Ázsia, Afrika, Európa és Észak-Amerika után).

7 Zakarjás János Dél-Amerikából több levelet is küldött Európába, ezek alapján viszonylag jól rekonstruálható mindaz, ami vele történt, de csak 1756-ig. In. Lacza Tihamér: Magyar jezsuiták Latin-Amerikában.

8 Schmidt Irén: Szemelvények a Pálos rend történetéből 1250-2005. Miskolci Bölcsész Egyesület, Nagy Lajos Király Magánegyetem 78-79. p.

9 Fehérmé Walter Anna: Az ékírástól a rovásírásig. II. köt. 207-208. p.; 210 p. Buenos Aires, 1975.

10 Árva Vince atya közlése

11 VI. Sándor (Rodrigo Borgia) a pálosokat még 1503 előtt bízhatta meg a hittérítéssel, mert addig volt pápa. Az ő kezdeményezésére jött létre 1494-ben a tordesillasi egyezmény, amelyben a portugálok és a spanyolok felosztották

maguk között a világot. A szerződés értelmében a Zöldfoki-szigetektől 370 legua távolságra nyugatra húztak egy hosszúsági kört, és az ettől keletre eső területeket Portugáliának, a nyugatra esőket a spanyoloknak ítélték. (Az utóbbiak szabadon átvonulhattak a portugál érdekszférán, hogy az anyaországgal érintkezzenek, de mindennemű kereskedelmet és okkupációt mellőzniük kellett.) Mindez természetesen még a „lapos Föld” elképzelése alapján történt. A dokumentumot június 7-én írták alá, e hó 20-án lépett életbe, és – de iure legalábbis – csak 1777-ben veszttette érvényét. 1 *közönséges legua* = 5,572 km = 3,46 mérföld.

12 A kutatási nehézségek a jezsuita térítők esetében: Szabó László, az Argentínában letelepedett magyar újságíró, aki évtizedeken át kutatta a Dél-Amerikában fellelhető magyar vonatkozású dokumentumokat, a *Magyar múlt Dél-Amerikában (1519-1900)* című könyvében a következőket írta: „A magyar jezsuita hithirdetők működésének felderítése, tisztázása sok akadályba, néha csaknem elképzelhetetlen nehézségbe ütközik. Mindenekelőtt figyelembe kell vennünk azt, hogy a katonai mintájú szervezetbe tömörült rend, amelynek működése jóformán az egész akkor ismert világra kiterjedt, tartományokra volt beosztva, mint ahogy ma is. Minden tartomány élén egy tartományfőnök, a provinciális állt. Mivel Magyarország nagy része török hódoltság alatt volt akkoriban, magyar tartomány nem létezett. A nyugati és a felvidéki vármegyéket magában foglaló Királyi Magyarország a jezsuiták ausztriai tartományához tartozott. E tény következtében minden Spanyol- és Portugál-Amerikában működő magyar jezsuita ausztriai németként volt nyilván tartva. Családnevük, akárcsak a német, cseh vagy horvát hittérítőké, legtöbbször elferdítve fordul elő, vagy tudatosan latinósítódik el, hogy a bennszülött világi papság esetleges bizalmatlanságának vagy féltékenységének elejét vegye”. A latin-amerikai levéltárakban erre vonatkozó dokumentum csak elszórtan található, talán többet árulnának el az európai jezsuita archívumok, bár a Jézus Társaság dél-amerikai hittérítő tevékenységének szomorú fináléját ismerve, még ebben sem reménykedhetünk túlságosan. Amit mégis tudunk, a különböző nemzetiségű – köztük magyar – jezsuita misszionáriusokról, azt elsősorban nekik maguknak köszönhetjük, hiszen időnként levélben tájékoztatták feljebbvalóikat, otthonmaradt hozzátartozóikat az amerikai indiánok körében eltöltött hétköznapijaikról és munkálkodásukról, feljegyzéseiket, rajzaikat vagy egy-egy kiadásra szánt mű kéziratát is sikerült Európába juttatniuk. In. Lacza Tihámér: Magyar jezsuiták Latin-Amerikában.

13 Szentmártonyi Ignác tulajdonképpen nem is hittérítőként, hanem a portugál király udvari csillagászként és térképészeként került Brazíliába. Hazafelé Bécsen át utazott, ahol audienciát kért Mária Teréziától, és beszámolt a császárnőnek braziliai működéséről, s nyilván tizenhét évig tartó raboskodásáról sem hallgatott. Egy ideig Csáktornyan, unokaöccse házában élt, majd Belicán lett segédlelkész egészen 1793. április 15-én bekövetkezett haláláig. Feljegyzései, térképei valószínűleg valamelyik portugál levéltár eldugott részében porosodnak.

14 Libisch Győző: Pálos rovásírás = Turán 1999. 5. 21-40.

15 Rér János valószínűleg az 1710-es évek végén vagy az

1720-as évek elején érkezett meg Dél-Amerikába, ahol kezdetben hittérítőként működött, majd a limai Colegio San Martín matematikaprofesszoraként 15 évig tanított, s élete utolsó éveiben ismét visszatért az indiánok közé, hogy folytassa misszionáriusi munkáját. Szabó László szerint Rér János alkalmazta először és terjesztette el a földrengésektől gyakran sújtott Limában a magyar népi építészetben jól ismert *tapasztott sövényfonatú boronafalakat*, tetőket és mennyezeteket, amelyek lényegesen ellenállóbbaknak bizonyultak a korábbi megoldásokhoz viszonyítva. 1746-ban egy hatalmas földrengés következtében leomlott a limai székesegyház mennyezete, amelyet Rér János tervei alapján ún. sövénybetétes technikával építettek újjá és még ma is szilárdan áll. Buschiazzo argentin építész mérnök és művészettörténész szerint Rér további limai épületeket is tervezett. Neki tulajdonítja a San Carlos-templomot, amely ma a Nemzeti Panteon épülete, valamint a de las Huérfanas- és a del Logicado-templomot is. In. Lacza Tihámér: Magyar jezsuiták Latin-Amerikában.

16 A középkori szövegekben többször is előfordult, hogy a rovásbetűk közé arab számokkal írták fel az évszámot. Így a hagyománynak megfelelő, hogy a szabványos kódkiosztású rovás-betűkészletben is szerepelnek az arab számok a rovásszámok mellett. Dr. Hosszú Gábor közlése

17 Libisch Győző: Egyház és rovásírás c. művéből való.

18 Jól rekonstruálható mindaz, ami a pálosokkal is történt az újabb kutatási eredmények publikálásáig: „Egy magyar jezsuita rend tagjának visszaemlékezései” c. munkából: ...a legtávolabbi indián településeket is felkereste, megtanult számos indián nyelvet és nyelvjárást, amely tulajdonképpen előfeltétele volt a sikeres hittérítő munkának, annál is inkább, mert voltak olyan redukciók, ahol tucatnyi különböző nyelvet is beszéltek az ott letelepített indiánok. A magyar jezsuita részletes feljegyzéseket készített, ezeket jól sikerült rajzokkal, valamint térképvázlatokkal egészítette ki Éder Xavér Ferenc latinul írt munkája, amelynek címét (Descriptio provinciae Moxitarum in Regno Peruano) magyarra így fordíthatnánk le: A Perui Királyságban lévő Moxitania tartomány leírása. A 289 sűrűn teleírt oldalt kitevő kézirat eredetije a budapesti Egyetemi Könyvtár Pragyűjteményében található. Ebből készített 1791-ben egy meglehetősen szerény kivonatot Makó Pál budai apát, aki valójában nem is Éder eredeti szövegét, hanem a saját magyarázatait adta közre. Ez a kiadás majdnem száz évvel később, 1884-ben spanyolul is megjelent La Pazban, de maga az eredeti szöveg (illetve fordítása) teljes terjedelmében mind a mai napig nem jutott el az olvasók szélesebb köréhez.

19 Forrai Sándor

20 Varia Paulina III. Gyöngyösi Gergely: I. Remete Szent Pál Remete testvéreinek élete Fráter György Alapítvány, 1998 sor. szerk. P. Árva Vince OSP.

21 Velencében 1551-ben adta ki azt a Remete Szent Pálról összeállított, a kolostorok számára nélkülözhetetlen írását, mely a hivatalos életrajzon kívül a szent Lőrinci sír melletti csodákat is tartalmazza.